

О.В. Корніяка

СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНІ (1920–1980-ті роки)

Стаття присвячена аналізу теоретичних розробок вітчизняних вчених у галузі економічного прогнозування, що визначили траєкторію розвитку зазначеного напрямку економічних досліджень у радянський період.

Ключові слова: планування, перспективне планування, план-прогноз, прогнозування.

Постановка проблеми. Прогнозування розвитку господарських систем є важливою складовою забезпечення процесу економічного зростання. У даному контексті здійснення прогнозування актуалізується необхідністю визначення шляхів розвитку суспільства, обґрунтування основних напрямків технічної та економічної політики держави з урахуванням ресурсозабезпеченості, передбачення ймовірних наслідків тих чи інших управлінських рішень як на мікро, так і на макрорівні. Таким чином сучасний розвиток економічних систем неможливий без побудови ефективної галузі економічного прогнозування, становлення та активне формування якої відбувалося в радянський період. Дослідження теоретичних та методологічних джерел формування системи економічного прогнозування в радянський період має на меті визначення найбільш ефективних теоретичних розробок та методик для їх врахування при побудові сучасних прогностичних систем.

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі аспекти питання формування галузі економічного прогнозування в ра-

дянський період знаходять своє відображення у дослідженнях сучасних економістів, зокрема В. Гейця, І. Галиці, Л. Корнійчук, В. Коцура, В. Мамутова, О. Ющика та ін. Але питання ролі теоретичних розробок вітчизняних вчених у становленні та формуванні галузі економічного прогнозування в радянський період залишається не розкритим у повному обсязі, а тому існує необхідність подальшої розробки окресленої тематики.

Постановка завдання. Завданням цієї статті є дослідження внеску вітчизняних вчених у розвиток галузі економічного прогнозування в радянський період.

Виклад основного матеріалу. З перших років радянської влади відбувалися процеси становлення галузі економічного прогнозування як важливої складової планової економіки. Починаючи з 1920-х років в роботах вітчизняних економістів з'являються теоретичні розробки та обґрунтування необхідності побудови перспективних планів як необхідної умови активізації процесу економічного зростання. Саме теоретичні напрацювання щодо розробки перспективних планів згодом сформували базис для виокремлення напрямку економічного прогнозування. Зокрема, досліджуючи методи та принципи застосування економічних прогнозів в економіці та обґрунтовуючи необхідність їхнього здійснення в радянській практиці А. Вайнштейн зазначав, що «будь-яка сформульована нами закономірність у економічному житті, чи то номографічний закон, чи емпірична правильність, що є узагальненням досвіду та є достатньо стійкою на думку дослідника, може дати підстави для передбачення майбутнього. З тієї пори, як допитливий людський розум у своєму бажанні пізнати навколишню дійсність почав встановлювати певні закономірності, він отримав тим самим деякі можливості виходячи з теперішнього зазирнути у майбутнє» [1, с. 5].

У 1920-ті роки відбувалося кардинальне розділення наукових поглядів щодо принципів економічного планування, в результаті чого ряд досліджень, що базувалися на теоретичних засадах концепції «плану-прогнозу» не визнавалися керівними органами країни та, як наслідок, не набули широкого

поширення в радянській економічній думці. Прибічники цього теоретичного підходу М. Кондратьєв, Я. Діманштейн, О.Шмідт наполягали на використанні методу екстраполяції як основи перспективного економічного планування розвитку народного господарства. Зазначений метод базувався на теорії «рівноваги», передбачав визначення статистичних і динамічних коефіцієнтів пропорційності та побудову динамічних кривих економічного розвитку на основі вивчення і використання тенденцій минулих періодів. В якості допоміжних методів планування економічного розвитку науковці пропонували активне використання методів кон'юнктурних досліджень, чим намагалися обґрунтувати необхідність побудови сфери перспективного планування на ринкових засадах, що суперечило державній ідеології.

Свою чергою вчені-марксисты, такі як В. Введенський, О. Віткуп, С. Крамер, І. Фалькевич, П. Жигалко, О. Шліхтер, звертаючись до конкретної радянської практики, виступали за жорстке директивне планування і заперечували використання ринкових принципів при розробці перспективних планів. Зокрема О. Віткуп [4, с. 147–148], П. Жигалко [11, с. 36], О. Шліхтер [13, с. 361] у своїх працях наголошували на помилковості статистичного підходу та застосування методу екстраполяції при соціалістичному перспективному плануванні, аргументували неможливість використання згаданих теоретичних підходів щодо забезпечення виконання основного завдання радянського планування – більш швидкого розвитку народного господарства на соціалістичних засадах, ніж на принципах капіталізму.

В. Введенський у своїх дослідженнях зосереджував увагу на проблемах формування статистичної бази перспективного планування, яку вважав за основу оціночних характеристик результатів розвитку народного господарства, що надає можливості виокремлення певних закономірностей за попередні періоди статистичних спостережень для їх осмислення та врахування у майбутньому. На думку науковця, «в умовах радянської планової системи господарювання та управління ні одне завдання не може вирішуватися без зв'язку із більш ши-

рокою перспективою ніж на річний період часу» [2, с. 5]. Поряд із цим головною умовою забезпечення високого рівня перспективного планування науковець вважав активізацію роботи над якісними характеристиками планів, що включає в себе комплекс заходів щодо поєднання принципів загальної політико-економічної доктрини із конкретними економічними, організаційними та технічними практиками [3, с. 10]. Таким чином, як зауважував В. Введенський, «планування народного господарства у межах і масштабах, визначених радянською економічною системою, зовсім неможливе без надзвичайно складного переплетення завдань та інтересів сьогодення і завтрашнього дня, та змушує ні на одну хвилину не упускати того органічного зв'язку, що повинен на практиці існувати між планами на короткий термін (річні контрольні цифри) та перспективними планами на довгостроковий період» [2, с. 6].

Отже дослідження економічної літератури 1920–1930-х років свідчить, що вже у перехідний період вітчизняними вченими здійснено теоретичне обґрунтування необхідності застосування перспективного планування як основи економічного зростання, визначення характеру, основних рис та його організаційних основ.

У ході відновлення економіки у післявоєнний період та активного реформування народногосподарського комплексу актуалізується питання застосування методів та засобів економічного прогнозування при складанні планів розвитку не тільки окремих галузей, а й економіки країни в цілому. У цей період відбувається поступове формування галузі економічного прогнозування, відтак теоретичні розробки у цьому напрямку досліджень набувають великої актуальності.

Як зазначав С. Ямпольський, «значне зростання масштабів соціалістичного виробництва, великі темпи науково-технічного прогресу, постійне ускладнення економічних господарських процесів на перший план ставлять завдання економічного прогнозування на майбутнє: в якому напрямку в перспективі будуть розвиватися об'єктивні процеси, які необхідно очікувати відхилення від визначеної лінії розвитку та

якими шляхами і методами можливо найбільш ефективно їм запобігти» [17, с. 10]. У цьому контексті науковець визначав наукову розробку методології перспективного прогнозування як одне з найважливіших завдань економічної науки.

В одному з основоположних комплексних досліджень щодо питань формування галузі економічного прогнозування – монографії «Проблеми науково-технічного прогнозування» [15] С. Ямпольський розглядав прогнозування та планування як два нерозривних етапи процесу управління. Він наголошував, що відрив прогнозу від плану чи плану від прогнозу може призвести до значних помилок економічного планування та управління народногосподарським комплексом [15, с. 6–7]. У названому дослідженні вчений вперше виокремлює основні складові процесу прогнозування, зокрема: об'єктивне формулювання тенденцій розвитку економіки, науки та техніки; оцінка факторів, що впливають на реальні процеси розвитку; встановлення найбільш перспективних напрямків досліджень у фундаментальних та прикладних науках; використання найважливіших закономірностей та особливостей передбачуваного соціально-економічного та науково-технічного розвитку; визначення найбільш вірогідних, за можливістю оптимальних варіантів розвитку народного господарства та шляхів активного впливу на економічні процеси.

У дослідженні С. Ямпольського «Прогнозування науково-технічного прогресу. Методологічні аспекти» [16] автор окрім висвітлення методологічних проблем прогнозування здійснив ґрунтовний аналіз основних принципів та методів формування перспективних та поточних планів, визначив взаємозв'язки науково-технічних прогнозів із галузевими планами, обґрунтував значну роль прогнозів у визначенні та формуванні економічної стратегії окремої галузі. На думку вченого, розвиток науки і техніки ставить нові завдання перед плануванням, зокрема підвищується роль довгострокових економічних прогнозів, завданням яких є розкриття тенденцій економічного та технічного розвитку. При цьому «особливого значення набуває довгострокове прогнозування науково-технічного прогресу як

основа для визначення найбільш оптимальних шляхів розвитку багатогалузевого господарства країни, очікуваних змін обсягів та структури виробництва, а також для виявлення потреб суспільства» [16, с. 8]. Саме побудову середньострокових та довгострокових прогнозів розвитку автор визначає однією з найбільш складних проблем прогнозування.

Поряд із цим у вищезгаданому дослідженні С. Ямпольський розмежовує поняття плану та прогнозу, визначаючи план, як відображення та втілення вже прийнятого господарсько-політичного рішення, а прогноз – як пошук реалістичного, економічно вірного шляху. Завдяки цим методологічним особливостям на відміну від плану, прогноз може переглядатися по мірі появи нових факторів, що унеможлиблює ототожнення даних понять.

Окресленого теоретичного підходу дотримувався у своїх дослідженнях і С. Галуза, зазначаючи, що використання прогнозування не зменшує значення планування та не замінює його. На думку науковця, «прогноз як науково обґрунтоване припущення щодо перспективних шляхів та рівня розвитку науки та техніки необхідно розглядати в якості найважливішої перед планової роботи, що передує розробці перспективних та поточних планів» [5, с. 30]. Та не дивлячись на те, що прогнози завжди мають імовірнісний характер, у сучасних умовах вони є достатньо чітким орієнтиром для перспективного планування технічного розвитку народного господарства.

У свою чергу Ю. Зиков наголошує на недосконалому економічному прогнозуванні науково-технічного прогресу, оскільки більшість прогнозних моделей можливо застосовувати лише «для виявлення наслідків прийнятих в цей час рішень, а не для передбачення поведінки самого об'єкту прогнозу» [12, с. 180]. Дієвим засобом вирішення зазначеної проблеми автор вбачає вибір стратегій, що розглядаються як варіанти науково-технічного розвитку об'єктів прогнозу. На думку науковця, «використання стратегій дозволяє вибирати ефективні варіанти розвитку, адаптовані до швидких змін вимог в умовах науково-технічної революції» [12, с. 180].

Прикладом активного застосування методів та засобів економічного прогнозування у функціонуванні окремих галузей народного господарства є колективна праця «Економічне прогнозування на металургійних підприємствах» [14], в якій окрім висвітлення теоретико-методологічних особливостей економічного прогнозування на підприємствах металургійної галузі надавалися широкі рекомендації щодо його практичного застосування, зокрема розглядалося багатofакторне прогнозування техніко-економічних показників роботи металургійних агрегатів в умовах підвищення екстенсивних та інтенсивних навантажень, надавалися приклади використання математичних методів при вирішенні виробничих завдань за допомогою ЕОМ тощо. У дослідженні зокрема зазначалося, що однією з основних особливостей розробки прогнозів техніко-економічних показників роботи металургійних агрегатів є «виявлення конкретних напрямків основних закономірностей перспективного розвитку та створення бази для визначення заходів щодо удосконалення функціонування об'єктів дослідження» [14, с. 12].

Важливий внесок у формування галузі економічного прогнозування в радянський період зроблено В. Голіковим, його учнями і послідовниками, зокрема В. Гейцем [8, 9]. У їхніх працях відображені результати досліджень у галузі теорії та методології розробки і застосування економіко-математичних методів і моделей в економічному прогнозуванні, а саме: розглядалися принципи, підходи та проблеми прогнозування економічного зростання, обґрунтовувалася узагальнена схема синтетичних показників перспективного розвитку економіки тощо.

Обґрунтовуючи широке застосування методів та засобів економічного прогнозування в досліджуваній період В. Геєць зазначав, що «постанова прогнозування в ранг одного з важелів посилення наукового обґрунтування та підвищення ефективності управління народним господарством відбулася внаслідок прискорення науково-технічної революції. Багатогранність і темпи цього розвитку обумовили ускладнення інерційної системи соціально-економічних процесів у всіх їхніх

формах. Саме за таких умов знадобилися більш точні вихідні дані для планування та управління розвитком науково-технічної революції, бо у випадку неправильної орієнтації стає складно здійснити корегування, а в деяких випадках і зовсім неможливо» [8, с. 3]. Така ситуація, на думку науковця, обумовила необхідність «здійснення прогнозних розробок не тільки окремих напрямів розвитку науки та техніки, але створила цілісну систему прогнозних досліджень, структура яких включає в себе економічне прогнозування, прогноз розвитку науки та техніки і можливостей практичного використання їх результатів, прогноз наявності та використання мінерально-сировинних ресурсів, демографічні прогнози, прогнози споживання, прогнози розвитку біологічної сфери, зовнішньополітичне та військово-політичне прогнозування та прогнози світових економічних тенденцій» [8, с. 4].

У подальших розробках В. Гейця в галузі прогнозування особлива увага приділялася різним аспектам проблеми прогнозування динаміки та структури суспільного виробництва (реалізація функції свідомого управління процесом розширеного відтворення суспільного продукту на макроекономічному рівні з урахуванням прогнозу розвитку окремих галузей матеріального виробництва, окремих галузей невиробничої сфери, забезпечення удосконалення управління суспільним виробництвом шляхом реалізації функції прогнозування) [7], теоретичним та методологічним проблемам розвитку функції галузевого прогнозування (важливою складовою якого, на думку автора, є створення підсистеми стратегічного прогнозування суспільних потреб та оцінки народногосподарської ефективності їх задоволення, що буде структурно розподілена в системі міністерств, відомств, Держплану СРСР та держпланів союзних республік) [6] тощо.

Важливому аспекту застосування методів та засобів прогнозування в економіці присвячено дослідження М. Гольцберга та В. Колотія «Прогнозування тенденцій економічного розвитку» [10], в якому автори розглядають методологічні проблеми комплексного багатосценарного прогнозування тенденцій еко-

номічного розвитку союзної республіки, а саме: методологічні та методичні аспекти довгострокової перспективної оцінки економічного зростання виходячи з програмних завдань та умов ресурсозабезпечення; питання інвестиційної політики на макрорівні, відтворення матеріальних ресурсів, матеріально-технічного та інфраструктурного забезпечення базових галузей народного господарства. На думку дослідників, прогнозування тенденцій економічного розвитку є багатоаспектною проблемою та включає в себе «оцінку перспектив підвищення рівня життя та добробуту суспільства виходячи з різних умов реалізації основного економічного закону соціалізму; вивчення траєкторій змін найважливіших характеристик функціонування економіки, окремих галузей, комплексів, регіонів в залежності від проєктованих пріоритетів та цілей розвитку країни; знаходження резервів розвитку економіки в умовах активної структурної та інвестиційної перебудови» [10, с. 3].

Висновки. Дослідження економічної літератури з питань становлення та формування галузі економічного прогнозування в радянський період дає можливість засвідчити значний вклад теоретичних розробок вітчизняних вчених у побудову теоретико-методологічного базису цього напрямку. На особливу увагу заслуговують дослідження В. Введенського, О. Віткупа, П. Жигалко, С. Крамера, І. Фалькевича щодо обґрунтування доцільності побудови перспективних планів розвитку народного господарства в період 1920–1930-х років як основи становлення галузі економічного прогнозування. Поряд із цим, особливої уваги потребують альтернативні теоретичні розробки М. Кондратьєва, Я. Діманштейна, О. Шмідта, що внаслідок невідповідності принципам економічного розвитку, які пропагувалися правлячими колами, не знайшли свого застосування в радянській практиці, проте актуалізуються в сучасних економічних умовах.

Теоретико-економічні обґрунтування необхідності формування галузі економічного прогнозування в період 1950–1990-х років, представлені дослідженнями С. Галузи, В. Гейця, В. Голикова, М. Гольцберга, Ю. Зикова, В. Колотія, Н. Хо-

менко, В. Чесака, Г. Якименко, С. Ямпольського, створили базис для виокремлення прогнозування як галузі економічних досліджень та сформувавши теоретичні і методологічні основи подальших наукових розробок в цьому напрямку.

1. *Альберт Л. Вайнштейн.* Проблема экономического прогноза в ее статистической постановке / Альберт Л. Вайнштейн. – М. : РАНИОН, 1930. – 79 с.
2. *Введенский В.Я.* Задачи перспективного планирования и генеральный план / В.Я. Введенский // Хозяйство Украины. – № 10. – Харьков : Хозяйство Украины, 1928. – С. 5–24.
3. *Введенский В.Я.* К итогам обсуждения украинской пятилетки / В.Я. Введенский // Хозяйство Украины. – № 11/12. – Харьков : Хозяйство Украины, 1927. – С. 5–20.
4. *Виткуп А.* Критические замечания к вопросу о характере хозяйственной системы СССР / А. Виткуп // Хозяйство Украины. – № 3. – Харьков : Хозяйство Украины, 1927. – С. 139–150.
5. *Галуза С.Г.* Управление научно-техническим прогрессом (справочно-метод. пособ.) / С.Г.Галуза. – К. : Техника, 1977. – 184 с.
6. *Геец В.М.* Отраслевое прогнозирование: методический и организационный аспекты / В.М. Геец. – К. : Наук. думка, 1990. – 120 с.
7. *Геец В.М.* Прогнозирование динамики и структуры общественного производства союзной республики / В.М. Геец. – К. : Наук. думка, 1987. – 168 с.
8. *Геец В.М.* Прогнозирование показателей развития экономики (на примере союзной республики) / В.М. Геец. – К. : Наук. думка, 1975. – 108 с.
9. *Голиков В.И.* Методология и опыт экономико-математического прогнозирования основных показателей экономики республики / В.И. Голиков, В.М. Геец. – К. : ИЭ АН УССР, 1972. – 129 с.
10. *Гольцберг М.А.* Прогнозирование тенденций экономического развития / М.А. Гольцберг, В.Н. Колотий. – К. : Наук. думка, 1989. – 248 с.
11. *Жигалко П.В.* Украинская промышленность в условиях новой экономической политики / П.В. Жигалко. – Харьков : Госиздат Украины, 1925. – 70 с.
12. *Зыков Ю.А.* Некоторые методологические вопросы построения системы экономических прогнозов научно-технического прогресса / Ю.А. Зыков // Экономические проблемы научно-технической

- революции при социализме. – М. : Экономика, 1975. – С. 173–182.
13. Шліхтер О.Г. З підсумків XIV з'їзду ВКП(б) / О.Г. Шліхтер // Вибрані твори. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 352–370.
 14. Якименко Г.С. Экономическое прогнозирование на металлургических предприятиях / Якименко Г.С., Чесак В.Н., Хоменко Н.М. – К. : Техника, 1978. – 149 с.
 15. Ямпольский С.М. Проблемы научно-технического прогнозирования / С.М. Ямпольский, Ф.М. Хилюк, В.А. Лисичкин. – М. : Экономика, 1969. – 144 с.
 16. Ямпольский С.М. Прогнозирование научно-технического прогресса. Методологические аспекты / С.М. Ямпольский, В.А. Лисичкин. – М. : Экономика, 1974. – 208 с.
 17. Ямпольский С.М. Совершенствование планового руководства социалистическим хозяйством и экономическая наука (тезисы доклада республиканского совещания) / С.М. Ямпольский. – К. : УкрНИИНТИ, 1966. – 21 с.

Транслітерований список джерел

1. Albert L. Vainshtein. Problema ekonomicheskogo prognoza v ee statisticheskoi postanovke / Albert L. Vainshtein. – М. : RANION, 1930. – 79 s. [in Russian]
2. Vvedenskii V.Ya. Zadachi perspektivnogo planirovaniya i general'nyi plan / V.Ya. Vvedenskii // Khozyaistvo Ukrainy. – № 10. – Khar'kov : Khozyaistvo Ukrainy, 1928. – S. 5–24. [in Russian]
3. Vvedenskii V.Ya. K itogam obsuzhdeniya ukrainskoi pyatiletki / V.Ya. Vvedenskii // Khozyaistvo Ukrainy. – № 11/12. – Khar'kov : Khozyaistvo Ukrainy, 1927. – S. 5–20. [in Russian]
4. Vitkup A. Kriticheskie zamechaniya k voprosu o kharaktere khozyaistvennoi sistemy SSSR / A. Vitkup // Khozyaistvo Ukrainy. – № 3. – Khar'kov : Khozyaistvo Ukrainy, 1927. – S. 139–150. [in Russian]
5. Galuza S.G. Upravlenie nauchno-tekhnicheskim progressom (spravochno-metod. Posob.) / S.G. Galuza. – К. : Tekhnika, 1977. – 184 s. [in Russian]
6. Geets V.M. Otrasleye prognozirovaniye: metodicheskii i organizatsionnyi aspekty / V.M. Geets. – К. : Nauk. dumka, 1990. – 120 s. [in Russian]

7. Geets V.M. Prognozirovaniye dinamiki i struktury obshchestvennogo proizvodstva soyuznoi respubliki / V.M. Geets. – К. : Nauk. dumka, 1987. – 168 s. [in Russian]
8. Geets V.M. Prognozirovaniye pokazatelei razvitiya ekonomiki (na primere soyuznoi respubliki) / V.M. Geets. – К. : Nauk. dumka, 1975. – 108 s. [in Russian]
9. Golikov V.I. Metodologiya i opyt ekonomiko-matematicheskogo prognozirovaniya osnovnykh pokazatelei ekonomiki respubliki / V.I. Golikov, V.M. Geets. – К. : IE AN USSR, 1972. – 129 s. [in Russian]
10. Goltzberg M.A. Prognozirovaniye tendentsii ekonomicheskogo razvitiya / M.A. Goltzberg, V.N. Kolotii. – К. : Nauk. dumka, 1989. – 248 s. [in Russian]
11. Zhigalko P.V. Ukrainskaya promyshlennost' v usloviyakh novoi ekonomicheskoi politiki / P.V. Zhigalko. – Khar'kov : Gosizdat Ukrainy, 1925. – 70 s. [in Russian]
12. Zykov Yu.A. Nekotorye metodologicheskie voprosy postroeniya sistemy ekonomicheskikh prognozov nauchno-tekhnicheskogo progressa / Yu.A. Zykov // Ekonomicheskie problemy nauchno-tekhnicheskoi revolyutsii pri sotsializme. – М. : Ekonomika, 1975. – S. 173–182. [in Russian]
13. Shlikhter O.G. Z pidsumkiv XIV zizdu VKP(b) / O.G. Shlikhter // Vybrani tvory. – К. : Vyd-vo AN URSSR, 1959. – S. 352–370. [in Ukrainian]
14. Yakimenko G.S. Ekonomicheskoe prognozirovaniye na metallurgicheskikh predpriyatiyakh / Yakimenko G.S., Chesak V.N., Khomenko N.M. – К. : Tekhnika, 1978. – 149 s. [in Russian]
15. Yampolskii S.M. Problemy nauchno-tekhnicheskogo prognozirovaniya / S.M. Yampolskii, F.M. Khilyuk, V.A. Lisichkin. – М. : Ekonomika, 1969. – 144 s. [in Russian]
16. Yampolskii S.M. Prognozirovaniye nauchno-tekhnicheskogo progressa. Metodologicheskie aspekty / S.M. Yampolskii, V.A. Lisichkin. – М. : Ekonomika, 1974. – 208 s. [in Russian]
17. Yampolskii S.M. Sovershenstvovaniye planovogo rukovodstva sotsialisticheskim khozyaistvom i ekonomicheskaya nauka (tezisy doklada respublikanskogo soveshchaniya) / S.M. Yampolskii. – К. : UkrNIINTI, 1966. – 21 s. [in Russian]